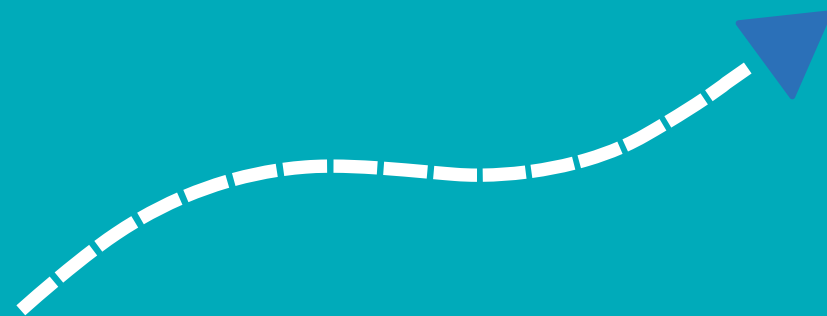

VEEBIKURSUSE “RÄNDEKOOL” LUGEMISMATERJAL

MAAILMAKOOL.EE/RANDEKOOL

JAGATUD
TEEKONNAD

2. RÄNDE AJALUGU

Mari-Liis Jakobson

See peatükk annab ülevaate olulisematest etappidest inimrände ajaloos ning asetab tänapäevase rände laiemasse konteksti. Muu hulgas saad aimu rändest aojal, antiigis, uusajal ning industrialiseerumise perioodil, kuni 21. sajandini välja.

Ränne ja ka võimalus rännata on kahtlemata nüüdisaja maailmas väga oluline fenomen. Mõnikord öeldakse lausa, et me elame lausa rändeajastul. Kuidas siis on – on ränne tõepoolest midagi uut ja erakordset?

Ränne aojal

Iseenesest on kogu inimliigi ajalugu omamoodi rändelugu. Nii nagu päris paljud looma- ja linnuliigid, on inimenegi suure osa oma ajaloost olnud liikuv ning paiksemaks jäänud alles viimastel aastatuhandetel.

Samuti on ränne olnud omamoodi edu pant ja arengu valem. Ränne eeldab koostööd ja suhtlemist. Ja kuna inimeste ränne ei ole üksnes regulaarne nagu näiteks paljudel linnu- ja loomaliikidel, ei saa siin tugineda nii palju sisseharjunud rutiinidele, vaid tuleb olla pidevalt valmis õppima ja kohanema.

Teadaolevalt tekkis tänapäevane inimene, *homo sapiens sapiens* Aafrikas umbes 200 000 aastat tagasi ning rändas seejärel kõigepealt laiali üle Aafrika, jõudis umbes 65 000 aastat tagasi Lähis-Ida piirkonda, 55 000 aastat tagasi Euroopasse, 45 000 aastat tagasi Aasiasse, 40 000 aastat tagasi Austraaliasse ning 10–15 000 aastat tagasi Ameerika [mandritele](#). Mõistagi areneb see teadmine ajas nii, nagu paleoantropoloogid teevad uusi avastusi ja loovad uusi teooriaid ([vt nt siit](#)).

Praeguseks teame, et inimlasi arenes maailma eri paigus välja mitmeid vägagi erinevaid liike, kuid teadaolevalt ei levinud ükski neist niivõrd ulatuslikult nagu kaasaegne inimene. Paleoantropoloogid on leidnud tõendeid selle kohta, et juba varane inimlane *homo erectus* jõudis Aafrikast väljapoole, ning ka neandertallase eellane *homo heidelbergensis* on pärit Aafrikast. Ent ükski neist liikidest ei rännanud niivõrd ulatuslikult ega levinud sedavõrd edukalt kui *homo sapiens sapiens*. Ka neandertallased, kes elutsesid pea 200 000 aastat Euroopas, sulandusid lõpuks ühte tõelise maailmaränduri, *homo sapiens sapiensiga*. Geeniuuringud viitavad, et meil kõigil on ühine Aafrika esiema, kes elas umbes 150 000 aastat tagasi.

Ränne ja iidset tsivilisatsioonid

Inimene jäi paiksemaks umbes [10 000–7000 aastat tagasi](#), kui hakkas kiirelt arenema põllumajandus ning jõukust kogunes nii palju, et tekkida said esimesed linnad ja tsivilisatsioonid. Rände lugu jutustavad ka kõik kõrgkultuurid iidseimatest alates – tsivilisatsioonide keskusteks saanud linnad pole kunagi tekkinud üksnes sealsamas sündinutest, vaid on alati olnud magnetiks, mis tõmbab andekaid

või ettevõtlikke ka äärealadelt. Pea sama vanaks peetakse ka diasporaasid ehk teist kultuuri esindavaid vähemuskogukondi, kes elavad võõral maal.

Kaubandus ja kultuuride vahetus pole kunagi toiminud üksnes rändkaupmeeste toel, alati on olemas olnud ka kohalik sillapea. Näiteks selgub kirjalikest allikatest, et tuhande aasta taguses Konstantinoopolis (tänapäeva Istanbulis) elasid päris arvukad babüloomlaste, sennarlaste, meedialaste, juutide, pärslaste, egiptlaste, kaananlaste, aga ka venelaste, ungarlaste ja hispaanlaste kogukonnad.

Peale kaupmeeste on sageli liikunud ka mitmesugused misjonärid ja õpetlased. Ka näiteks kuulsa Vana-Kreeka filosoof Aristoteles oli metoik – välismaalane, kellel oli õigus küll linnriigis elada ja samuti olid tal kõik kohustused mis kodanikulgi, aga kellel puudusid mõned kodaniku õigused, näiteks õigus valida.

Ent meie geenidesse on kirjutatud ka üks teine, tumedam rändega seonduv lugu. Ränne on sageli olnud ka looduskatastroofide või sõdade kaasnähtus. Vanadel kreeklastel oli välismaalaste kohta metoiku kõrval veel teinegi sõna: barbar. See tähistas võõramaalasi, kes ei rääkinud kreeka keelt ega järginud klassikalisi kombeid ning oli tavaliselt vallutusretkel olev võõras ja ohtlik rahvas.

Kaudselt võib öelda, et ka Vana-Rooma impeeriumi allakäik sai rasvase punkti just rände tõttu. 4. sajandil soodsamate olude otsingul Kesk-Aasia steppidest Ida-Euroopasse rännanud hunnid sundisid sealt omakorda edasi rändama mitmeid germaani ja slaavi hõimuseid, kes tungisid Rooma keisririigi aladele. Praegu tunneme seda perioodi suure rahvasterändamisena, mille tulemusena lagunes Rooma impeerium ja Euroopas algas nii-öelda pime keskaeg.

Ränne ja uusaeg

Inimeste kihk rännata on mõõtmatult avardanud meie maailma – tõuganud uute tehnoloogiliste avastusteni, toonud teadmisi ja kaupu teistest kultuuridest. Asjata ei peeta valgustusajastu üheks alguspunktiks nii-öelda suurte maadeavastajate rännakuid – Vasco da Gama purjetamist ümber Hea Lootuse neeme, Kolumbuse jõudmist Ameerikasse või Fernão de Magalhãesi kuulsat ümbermaailmareisi. Neil retkedel osales küll vaid käputäis meremehi, kuid nii avanesid uued rändeteed, mida hiljem on läbinud miljonid.

Ent kaugeltki kõik nende retkede juures polnud humanistlik ja valgustuslik. Maadeavastustele järgnenud konkistadooride jõudmine Kesk-Ameerikasse 16. sajandil ei toonud kaasa mitte üksnes sõjalisi kokkupõrkeid, vaid ka ulatuslikke nakkushaiguste laineid. Ning Filipiinidel ei seisa mälestusmärk mitte Magalhãesile, kes seal suri, vaid hoopis Lapulapule, kohaliku hõimu pealikule, kelle käe läbi kuulus maadeavastaja oma otsa leidis.

Kaugeltki alati pole ränne olnud vabatahtlik avastusretk. 1526. aastal – enam kui 400 aastat enne suuri Eestit tabanud küüditamislaineid – jõudis praeguse Brasiilia rannikule esimene Aafrikast orje Ameerikasse transportinud laev. Esimene paljudest: arvatakse, et 16.–19. sajandil veeti Aafrikast Ameerikasse ligi [12 miljonit orja](#) ning veel miljon või kaks hukkus sel teekonnal. Paraku pole selline teguviis kuhugi kadunud ka tänapäeval, seda nimetatakse lihtsalt inimkaubitsemiseks. Rohkem tuleb sellest juttu [7. peatükis "Ebaseaduslik ränne"](#).

Ränne ja industrialiseerumine

Kui orjandus koloniaalimpeeriumides 19. sajandil keelustati, läksid liikvele veidi teistsugused inimvood – indentuuritöölised. Need olid valdavalt Hiinast ja Indiast pärit lihtsad talupojad, kes läksid aastateks kodust kaugemale tööle lubadusega saada lepingu lõpul maad või kopsakam rahasumma. Ja kuigi ametlikult oli tegu vabade inimestega, olid nende töö- ja elutingimused sageli orjadega võrreldavad. Tänu neile töölistele püsisid käigus suured istandused ning valmisid hiiglaslikud taristuprojektid nii Ameerika mandritel, Aafrikas kui ka Aasias. Eestisse nende tööliste teekond teadaolevalt ei ulatunud, küll aga on meie keelde jõudnud sõna, mida nende tööliste kohta kasutati. Coolie tähendas esialgu orja, kuid läks hiljem üle maailma kasutusele halvustava slängisõnana madalalpalgalise Aasia tööjõu kohta.

Teadaolevalt läks kõige rohkem indentuuritöölisi – [ligi kaks miljonit](#) – liikvele Indiast ning nende järeltulijad panid aluse üsna arvukale india kogukonnale näiteks Lõuna-Aafrikas, Ugandas, Keenias, Fidžil või Kariibi mere saartel. Ent Aasiast pärit tööliste kõrval läks sarnaste lepingute alusel laia ilma ka näiteks põhjamaade või iiri talupoegi.

Umbes samal ajal läksid aga liikvele veel miljonid, kes olid oma otsustes mõnevõrra vabamad. Euroopas, aga ka näiteks Hiinas oli toimunud tõeline rahvastikuplahvatus ning kõigile ei jätkunud kohapeal enam piisavalt maad ja leiba. 19. sajandi keskpaigast kuni teise maailmasõja alguseni rändas Euroopast Uude Maailma [üle 55 miljonit](#) inimese. Oma [50 miljonit](#) rändas Hiinast ja Indiast Kagu-Aasia maadesse. Ent toonasesse aega jääb ka Põhja-Aasia asustuse kiire kasv – Mandžuuria ja Siberi aladele rändas nii miljoneid hiinlasi, veidi korealasi kui ka miljoneid äsja pärisorjusest vabanenud venelasi.

Ehk jääb just 19. sajandi teise poolde ja 20. sajandi algusse globaalse ajaloo suurim rändeajastu? Toonane rändemaht küündis 150 miljoni ligi, samas kui maailma kogurahvastik jäi ühe ja kahe miljardi vahele. 2020. aastal oli maailmas veidi üle [280 miljonit](#) esimese põlvkonna migrandi, ent maailma rahvastik on kasvanud juba 7,6 miljardini.

Piiridega maailma poole

Mõne aasta eest, kui olin lendamas Lõuna-Indiasse, juhtus minuga selline lugu. Lennuk oli teinud parasjagu Bangalore'i lennuväljal vahemaandumise ning mina olin süvenenud Christian Joppke raamatusse "Citizenship and Immigration", kui mu kõrval seisatas hallipäine India vanahärra, kes jäi üksisilmi raamatut pöörnitsema. "Pff, kui mõttetut!" mühatas ta. "See raamat on mõttetut: minu vanaisa reisis omal ajal läbi terve maailma – elas Londonis, Ameerika Ühendriikides – , aga mingit passi tal küll ei olnud."

Ja nii oligi. Erinevalt tänapäevast, kui riigid kontrollivad väga täpselt, kes kuhu, kui kauaks või mis eesmärgil läheb, oli inimeste liikumine enne esimest maailmasõda suhteliselt vaba.

Sisuliselt võeti pass kui sihtriigis nõutav reisidokument kasutusele alles esimese maailmasõja ajal, kui üksteisega sõjajalal olevad Saksamaa, Itaalia ja Prantsusmaa hakkasid vastastikku teise riigi kodanikelt dokumenti nõutama, ning õige pea tegid sama ka neutraalsed riigid. Niisiis on passikontroll vaid napilt sada aastat vana nähtus.

Ent 20. sajandi koidikul hakkasid maad võtma mitmed teisedki ideed, mis seadsid inimeste liikumisele suuremaid piiranguid. Näiteks kogus toona kiiresti populaarsust selline pseudoteadus nagu eugeenika. Nii nagu tänapäeva teadus geneetikagi rajanes eugeenika eeldusel, et inimeste füsioloogilised omadused tulenevad geenidest. Ainult et erinevalt geneetikutest arvasid eugeenikud, et võimalikult terved, tugevad ja üllad inimesed sünnivad rassipuhtusest. Sellest kantuna hakkasid mitmed riigid piirama sisserännet n-ö rassiliselt ebasoovitavatele rahvustele: näiteks keelasid Ameerika Ühendriigid [1924. aastal](#) sisserände Aasiast ning seadsid ranged sisserändekvoodid samuti alamaks peetud idaeurooplastele, sealhulgas eestlastelegi.

See mõistagi ei tähendanud, et varem suhtuti sisserändajatesse tingimata tolerantselt – rassilist diskrimineerimist ning väljatõrjumist näiteks tööturul esines paljudes kohtades nüüdisajaga võrreldes märksa enam. Ent riikide seatud rändepiirangud olid lõdvemad.

Muidugi ei saanud ränne pärast esimest maailmasõda otsa. Pigem isegi vastupidi: see, et sõjas hukkus ligi 20 miljonit inimest, tähendas, et töökäsi nappis taas ning nii paljud Euroopa kui ka Ameerika riigid panustasid taas töörandesse. Muide, isegi rassipuhtusest jutlustaval Natsi-Saksamaal töötas 1930. aastate lõpul ligi [7,5 miljonit](#) võõrtöölisi.

Ränne pärast teist maailmasõda

Maailmasõdadevaheline aeg, aga ka teine maailmasõda tõi rahvusvahelisse poliitikasse ka sundrändega seonduvad teemad, mida oleme lähemalt käsitlenud **7. peatükis "Pagulased ja varjupaik"**. Hinnanguliselt pillutas teine maailmasõda laiali ligi [175 miljonit inimest](#), neist 40 miljonit rahvusvahelist põgenikku Euroopas sees. Samuti tõi teine maailmasõda kaasa kahepooluselise maailmakorra väljakujunemise, mis kustutas ka viimase lootuse rahumeelse ja vabade piiridega maailma naasmiseks. Ehkki piirkondlikke erandeid on siiski tekkinud. Näiteks Euroopa Liidu eelkäija Euroopa Majandusühendus hakkas töötajate vaba liikumise regulatsiooni välja töötama juba 1951. aastal Pariisi lepinguga, kuigi täielikult rakendus see alles 1968. aastal. Ning loomulikult oli sealt veel pikk maa minna Euroopa Liidu kodanike täielikult vaba liikumiseni, mille tõi alles Maastrichti leping 1992. aastal.

Sõjajärgsete aastate kiire majanduskasv ning tööjõupuudus ärgitas riike ka eksperimenteerima rändepoliitikaga. Näiteks Ameerika Ühendriikides käivitus Bracero programm, mis võimaldas mehhiklastel käia lühiajaliste töötajatena leiba teenimas Ameerika Ühendriikides. Mitmed Lääne-Euroopa riigid, näiteks Lääne-Saksamaa, Holland, Belgia, aga ka Põhjamaad, algatasid 1950. ja 1960. aastatel külalistöötajate programme, mille käigus värvati madala või kesktaseme kvalifikatsiooniga töölisi Vahemere piirkonna riikidest (nt Türgi, Jugoslaavia, Maroko, Tuneesia, Kreeka). Ja kuigi algul oli eesmärk soodustadagi lühiajalist tööalast mobiilsust, kui Lääne-Euroopas töötatakse lühikest aega ning seejärel naastakse kodumaale, said paljudest külalistöötajatest pikaajalised elanikud, kes olid oma tööandjatele sedavõrd vajalikud, et nende töö- ja elamisluba muudkui pikendati. Külalistöötajate programmid lõpetati Euroopas 1970. aastatel, kui maailma tabas majanduskriis (USA-s lõpetati Bracero programm juba 1960. aastaga). Siis saadi mõistagi aru, et ei ole olemas 20-aastase staažiga lühiajalisi töötajaid, ning need, kel oli õigus paigale jääda, töid järele ka oma perekonnad ning ränne ei kahanenud, vaid hoopis kasvas. Rändepoliitika planeerimisest ja selle düsfunktsioonidest saad lähemalt teada **4. peatükis "Rändepoliitika"**.

Ränne 21. sajandil

21. sajand on loonud mitmeid eeldusi selleks, et ränne taas elavneks. Raudse eesriide langemine tähendas, et hoogustus ida-lääne-suunaline liikumine. Samas on tugev rändesurve olemas ka lõuna-põhja suunal, ehkki seda üritatakse rändepiirangutega ohjeldada. Enim on rände muutumisse panustanud ehk just mitmesugused uued tehnoloogiad ja ärimudelid. Odavlennufirmad, internet ja kaabeltelevisioon võimaldavad meil peaaegu olla mitmes kohas korraga ning avastada maailma hoopis teisel viisil. Võib-olla võikski käesolevat ajastut nimetada hoopis mobiilsuse ajastuks: kuigi suhtarvult on tänapäeva maailmas migrante vähem kui sajand tagasi, on nad oluliselt liikuvamad ning hoiavad märksa tihedamalt sidet ka oma kodumaaga.

Milline on tuleviku maailma ränne, on praegu isegi raske öelda. Prognoose on seinast sein, nii utoopilisi kui ka düstopilisi. Koroonapandeemiast inspireeritult kerkivad esile nii prognoosid (paljudele) lukkukeeratud maailmast, kus rändevõimalused vähenevad, kui ka hoopis hoogustuvast rändest. Iseasi, missuguseks see ränne kujuneb. Näiteks Ameerika rändeuurija [Douglas Massey](#) on aga ennustanud, et 21. sajandil saab põhiliseks rändeliigiks sundränne ehk inimesed, kes ei rända niivõrd tööturu vajaduste täitmiseks, vaid kes põgenevad konfliktide või humanitaarkriiside eest. Üsna tõenäoline on, et tehnoloogia mängib üha olulisemat rolli nii inimeste liikumise võimaldamisel kui ka jälgimisel.

Ennustatakse, et süvenev ebavõrdsus – nii riikide vahel kui ka riikide sees – võib rännet veelgi hoogustada, ent on ka ennustusi, mis viitavad, et globaalne ebavõrdsus on hoopis vähenemas. Samuti võivad inimesed olla sunnitud liikvele minema kliimamuutuste tõttu. Kuidas täpsemalt, saab aimu **12. peatükist "Kliimäränne"**. Nõudlust välismaalaste töökäte järele võib kasvatada ka paljude riikide vähenev sündimus ning tagurpidi pöördunud rahvastikupüramiid. Samas võib automatiseerimine tööjõuvajadust ka vähendada. Ka nendes riikides, kus praegu veel rahvastik kasvab, peaks kasv lähikümnenditel lõppema: statistik Hans Rosling on hinnanud, et [sündimuse tipp](#) on nüüdseks ehk juba saavutatud, ning arvatakse, et käesoleva sajandi keskepaigast võib maailma rahvastik hoopis kahenema hakata.

Üsna kindlalt võib aga lubada, et nii, nagu valdav enamik maailma rahvastikust jääb alati paikseks, ei kao kuhugi ka see riskialtim vähemus, kes on valmis piiri taha uut elu otsima minema.

Aruteluküsimusi

- Arutle, millist ajastut nimetaksid sina rändeaajastuks ja miks? Kas näiteks aoeaga, iidsete tsivilisatsioonide ajastut, suurte maadeavastuste perioodi, 19. sajandi teist poolt või tänapäeva?
- Mille poolest erineb sinu arvates praegune ränne näiteks 19. sajandi teise poole või 20. sajandi alguse rändest?

Lisalugemist

King, R. (2008) Inimkonna rändeatlas. Tallinn: Ilo.

Goldin, I., Cameron, G., & Balarajan, M. (2011). Exceptional People: How Migration Shaped Our World and Will Define Our Future. Princeton; Oxford: Princeton University Press.

Torpey, J. C. (2018). The invention of the passport: Surveillance, citizenship and the state. Cambridge University Press.

KULTUURIMINISTEERIUM

Rändeteemalised tekstid on välja töötatud projekti "Jagatud teekonnad" raames mida kaasrahastavad Euroopa Komisjon, Kodanikuühiskonna Sihtkapital, Eesti Kultuuriministeerium ja Eesti Välisministeerium arengu- ja humanitaarabi vahenditest.